

OLIVIER BLANCHARD

Interjú Kornai Jánossal

A *Macroeconomic Dynamics*, az Egyesült Államokban megjelenő elméleti folyóirat minden számában közöl egy-egy interjút neves közgazdászokkal. Ezeknek az interjúknak az a különös sajátosságuk, hogy maga a kérdező is ismert, tekintélyes közgazdász.

Eddig két interjú jelent meg: Wassily Leontieffel Duncan Foley és Allan Meltzerrel Ben McCallum beszélgetett. Publikálásra várnak még többek között a következő írások: Gerard Debreu-vel Andreau Mas-Collel, Franco Modiglianival Robert Solow, míg Robert Solow-val Franco Modigliani beszélget. Még néhány név az interjúalanyok közül: Paul Samuelson, Martin Feldstein, Robert E. Lucas, Jim Mirlees, Frank Hahn és Tony Atkinson.

Kornai Jánossal Olivier Blanchard professzor beszélgetett. Blanchard Franciaországban született, a Harvardon szerzett doktorátust, majd az M. I. T. nevezte ki professzorának; jelenleg ő az M. I. T. közgazdasági tanszékének vezetője. Nagynevű elméleti makroközgazdász, aki korábban nem foglalkozott a szocialista gazdasággal, de a rendszer összeomlása óta élénken érdeklődik az átmenet problémái iránt, és számos fontos írása jelent meg ebben a témakörben.

A beszélgetés a Harvard Egyetemen zajlott le, 1998. június 10-én, amikor Olivier Blanchard vendégprofesszorként töltött ott egy évet.*

– Első könyved – amely 1957-ben jelent meg A gazdasági vezetés túlzott központosítása címen – a központi tervezés gyakorlati nehézségeit tárgyalta. Első látásra úgy tűnik, hogy a könyv a központi tervezésű ipar problémakörét elemzi, de az 1990-es második kiadáshoz írott előszóból kiviláglik, hogy a könyv valójában egy olyan vizsgálat részterméke, amelynek célja a szocialista rendszer átfogó elemzése volt, amelyből akkor még sok minden tudatosan nem jutott el a nyomtatott formáig.

Mennyire körvonalazódtak későbbi nézeteid már ebben az időben? Működőképes alternatívának tekintetted-e a megreformált szocialista rendszert? (A második kiadás előszavában érinted ezt a témát.) Meddig jutottál el akkorra a kommunista párt szerepének és belső törvényszerűségeinek elemzésében (amely aztán az 1992-ben kiadott A szocialista rendszer fő tárgya lett)?

– Eddigi életutamban több szakasz különíthető el. Nagyon fiatal koromban egyetérttem a szocializmussal. Később egyre inkább kritikussá váltam a sztálini típusú kommunizmussal szemben.

– *Mikor kezdted kiábrándulni a kommunizmusból?*

– A csalódás 1953-ban kezdődött, a kommunista országokban megindult változások

* Az interjú eredeti szövege még nem jelent meg; a Közgazdasági Szemle engedélyt kapott a folyóirattól, hogy a magyar fordítást korábban közölje.

idején, Sztálin halála után, amikor sok, korábban rejtve maradt tény feltárult. Katartikus változáson estem át. Elsősorban az erkölcsi problémák foglalkoztattak: a rendszer által elkövetett óriási bűnök, ártatlan emberek bebörtönzése, megkínzása és meggyilkolása egy csapásra naivvá és szégyenletessé tették legőszintébb meggyőződéseimet. Ugyanakkor érlelődni kezdtek bennem azok a felismerések, hogy a rezsim közgazdaságilag diszfunkcionális, alacsony a hatékonysága, áruhiánnyal jár és elnyomja a kezdeményezést, a spontaneitást.

A Túlzott központosítás az első kísérletem volt arra, hogy kifejtsem kritikámat a szocialista gazdaságról. Külföldön is nagy figyelmet keltett, mivel ez volt az első olyan bíráló hangvételű könyv, amelyet belülről és nem kívülről fogalmaztak meg, azaz egy szocialista ország állampolgára írta, nem pedig egy nyugati szovjetológus. 1955 és 1956 folyamán dolgoztam rajta, ez volt a kandidátusi értekezésem.

– *Te választottad a témáját? Volt témavezetőd?*

– A témát én választottam. Témavezetőm Nagy Tamás professzor volt, a politikai gazdaságtan tanára a budapesti Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetemen.

– *A könyv írása nagyjából a forradalom idejére esik.*

– Igen, igen. 1956 szeptemberében fejeztem be, abban az időben, amikor Magyarországon a szellemi és politikai közélet atmoszférája – hasonlóan a tizenkét évvel későbbi, 1968-as prágai helyzethez – átalakulóban volt. Az emberek egyre kritikusabbak és egyre szókimondóbbak lettek; csak hogy érzékeltessem a helyzetet, elmondom: Magyarországon a disszertációk védeése nyilvános, és az én disszertációm védelmére néhány héttel az október 23-i forradalom előtt került sor. Közéleti esemény lett belőle, több száz ember jelent meg ...

– *Hogyan szereztek róla tudomást az emberek? Egymásnak adták a hírt?*

– Igen, pontosan. A vázlat is kézzől kézre járt, ami szintén sokakat készítetett arra, hogy szóban is meghallgassanak. A véde és október 23. között a tanulmányt a legtöbb napilap kommentálta, éspedig nagyon elismerő módon.

Térjünk vissza azonban egy pillanatra az én személyes történetemre, hogy válaszolhassak arra a kérdésedre, el tudtam-e akkor képzelni egy működőképes megreformált szocializmust. Több mint 30 évvel később, a Túlzott központosítás második kiadásának előszavában az 1954–1956-os évek Kornai Jánosát „naiv reformernek” aposztrofáltam. A naivitás őszinte volt: akkor és ott egy pillanatra sem merült fel bennem a politikai struktúra megváltoztatásának a szükségessége. Ténynek fogtam fel, amelyet nem elneveztem. Az állami tulajdon szintén olyan volt számomra, mint egy axióma: távol állt tőlem a privatizáció gondolata. A létező rendszert szerettem volna a piaccal összekapcsolni, nagyon hasonlóan ahhoz, ahogy 20 évvel később, a gorbacsovi peresztrojka idején történt; mondhatni ez volt az életem „peresztrojka szakasza”. A szóban forgó előszóban felsorolok néhány olyan embert, akik megítélésem szerint életútjuk valamely szakaszában hozzám hasonlóan gondolkodtak. Ilyen volt Magyarországon Péter György és Liska Tibor, Lengyelországban Włodzimierz Brus, Csehszlovákiában Ota Sik, és a sorban nyilvánvalóan kiemelkedő helyet foglal el az orosz Gorbacsov. Reformelképzeléseik különböző időpontokban jelentkeztek: az úttörő Péter volt, ő elgondolásait már 1955-ben elkezdte publikálni, míg Gorbacsov a nyolcvanas évek végén vált reformkommunistává. A lista elméleti tudósokat és aktív politikusokat egyaránt tartalmaz. Ezek az emberek különbözőségük ellenére egyvalamiben megegyeznek. Életük egy szakaszában – ahogy én az ötvenes években – úgy gondolták, hogy a kommunista párt monopóliumán alapuló politikai struktúra és az állami tulajdon dominanciája fenntartható, és a rendszer működőképessé tételéhez elég annyi, ha a bürokratikus koordinációt piaci koordinációval váltjuk fel.

Ez a nézetem azonban megváltozott, amikor eljutottam azokhoz az okokhoz, amelyek miatt a piaci szocializmus nem lehet működőképes. Egyre kritikusabb lettem a piaci

szocializmussal szemben, saját korábbi munkámat is beleértve. Számos későbbi írásomban bíraltam a naiv reform elképzeléseket, de a könyv írásakor, vagyis 1955–1956-ban még magam is nagyon naiv voltam.

– *Ez a könyv Nyugaton nagyon kedvező visszhangot váltott ki. A magyar hatóságok azonban, visszafogottan fogalmazva, nem jól fogadták. Mennyire lepett meg az otthoni fogadtatás? Hogyan befolyásolta ez életedet? Hogyan befolyásolta kutatásaidat?*

– 1956 drámái, fájdalmas eseményei megváltoztatták az életemet, és megváltoztatták a világgépeimet. Idézzünk fel néhány eseményt az életemből! Az egyik közeli barátomat nemcsak letartóztatták, hanem elítélték és kivégezték. A legjobb barátaim közül sokakat letartóztattak, mások emigrálni kényszerültek. Míg a forradalom előtt elismerésben részesítettek a könyvemért, utána támadások céltáblája lettem a szocializmus „árulójaként”. Elbocsátottak, elveszítettem a munkahelyemet.

Mindenekelőtt azonban a forradalom rövid életű győzelmének és tragikus vereségének történelmi léptékű eseményei söpörték el a naivitásomat, nem pusztán a személyes tapasztalat. 1956 traumája azt jelentette nekem, hogy sem politikai, sem etikai szempontból nem ragaszkodhatom többé a kommunista párt vezető szerepének doktrínájához. Nem mondanám, hogy ez egy csapásra történt, hiszen a politikai megértés folyamatot alkot, mindenesetre az én esetemben ez a folyamat gyors volt.

1956 eseményei kutatásaimat is más útra terelték. A szigorú elnyomás éveiben sokkal több mondanivalóm volt annál, mint amit papírra vettem. Egyfajta öncenzúrának vettem alá magamat, mert beláttam, hogy a publikálásnak korlátokat szabott a politika. Ez befolyásolta kutatási terveim megválasztását, és azt is, hogy eredményeim publikálásánál milyen messzire mentem el. Az 1956-ot követő nagyfokú elnyomás időszakában politikailag kevésbé érzékeny téma felé váltottam: matematikai tervezéssel, közelebbről a lineáris programozásnak a tervezésben való alkalmazásával foglalkoztam, ami aztán nagyon közel vitt a neoklasszikus gondolkodáshoz.

– *A matematikai programozás területét tekintve autodidakta voltál, vagy rendelkezél valamilyen matematikai háttérrel?*

– Nem volt háttérem, autodidakta módon vágtam neki a témának. Részt vettem néhány matematikai kurzuson, mint lineáris algebra, analízis és más tárgyak, de a témám irodalmát gyakorlatilag egyedül dolgoztam fel, miközben olyan matematikusokkal és számítástechnikusokkal dolgoztam együtt, akik nem voltak közgazdászok. Később állást kaptam a Magyar Tudományos Akadémia számítóközpontjában, ahol teljes munkaidőben lineáris programozással foglalkoztam. A lineáris programozás modelljének van egy nagyon izgalmas közgazdasági értelmezése, amire Dorfman, Samuelson és Solow 1958-as könyvében bukkantam rá. Ebben az időben az ő könyvük volt az egyik bibliám, és saját intellektuális fejlődésemben ez volt az az időszak, amikor a legközelebb kerültem a neoklasszikus elmélethez, amit egy ideig csaknem kritikátlanul fogadtam el.

– *Következő jelentős könyved az 1971-es megjelenésű Anti-equilibrium, az általános egyensúlyelmélet és az elmélet hiányosságainak formális leírása volt. Némileg már szó volt arról az intellektuális folyamatról, amely a Túlzott központosítástól az Anti-equilibriumig vezetett. Tulajdonképpen mikor veszítetted el az általános egyensúlyelmélethez fűződő illúzióidat?*

– Közgazdászként a csalódásnak két nagy hullámát éltem át. Az első – amelyet lényegét tekintve már megbeszéltünk – a marxista gondolkodásba vetett hitem elvesztése volt. Doktriner marxistaként indultam, azután elveszítettem az illúzióimat, aminek következménye a doktrína teljes tagadása lett. Ma is csodálom Marxot mint szellemi géniuszt, számos gondolata változatlanul hasznos számunkra. Ugyanakkor úgy vélem, hogy sok alapvető kérdésben abszolút hibás álláspontot foglalt el. Az ezután következő csaknem kritikátlan csodálatom a neoklasszikus elmélet iránt, annak tisztán racionális természete

miatt már sokkal kevesebb emóciót mozgósított bennem. Az az erős késztetés azonban, hogy a körülöttem levő világot a maga bonyolultságában megértsem, azt eredményezte, hogy olyan kérdéseket tettem fel, amelyeket a neoklasszikus elmélet nem tudott megválaszolni. Elégedetlenségem vitt arra, hogy az elmélet erősségeit és gyöngeségeit elemezzem. Megpróbáltam igen gondosan megvizsgálni, és kritikai értékelést adni róla. Eltávolodásom nem tartalmazott politikai elemeket, tisztán az a szándék vezetett, hogy feltárjam az elmélet hiányosságait.

Azóta nem lettem foglya egyetlen doktrínának sem. Valószínűleg eklektikus közgazdásznak mondhatom magam, aki különböző iskoláktól tanult. Mindig tiltakozom, ha valaki megpróbál „beskatulyázni”.

– *Mennyire volt kapcsolatos azokkal az emberekkel, akik abban az időben az általános egyensúlyelmélettel foglalkoztak?*

– Lipták Tamással közösen írtunk egy cikket a kétszintű tervezésről, és elküldtük az Econometricának. Edmond Malinvaud francia professzor elolvasta, és 1963-ban meghívott Angliába, Cambridge-be egy konferenciára. 1963 előtt valamennyi útlevélkérelmet elutasították. Évekig érvényes meghívásom volt például az LSE-re, de nem tudtam kimenni.

1962–1963-ban általános politikai amnesztiát hirdettek Magyarországon. Ezután kezdett a Kádár-rezsim lépésről lépésre eltávolodni a brutális elnyomástól a későbbi „gulyáskommunizmus” állapota, a kommunista rendszer viszonylag puha és liberális változata felé. Akkortól kezdve mind több és több embert engedtek utazni, végül én is engedélyt kaptam arra, hogy részt vegyek a cambridge-i konferencián.

Néhány igazán kiváló embert ismertem meg ott. Elmondható, hogy Edmond Malivaud és Tjalling Koopmans a barátaim, mentoraim lettek, és sokféle módon segítettek nekem a későbbiekben. Találkoztam Roy Radnerrel, Lionel MacKenzie-vel és Robert Dorfmannal. Ők jelentették az első személyes kapcsolataimat Nyugaton. Később, 1968-ban Kenneth Arrow meghívására Stanfordba utaztam. Addigra készen voltam az Anti-equilibrium első változatával, és megmutattam a kéziratot Arrow-nak és Koopmansnak. Ők elolvasták, és nagyon nagyvonalúan viszonyultak hozzá. Nem akarták védelmezni az általános egyensúlyelméletet vagy bármi mást, amit bíráltam. Ellenkezőleg. Mindketten biztattak, szinte sürgették, hogy jelentsem meg a könyvet.

– *Talán sok mindenben osztották a nézeteidet.*

– Igen, valóban sok mindenben. Mindketten hivatkoztak a könyvemre később, a Nobel-díj átvételekor tartott előadásukban.

– *Az Anti-equilibriumban számos irányt jelöltél meg a jövőbeli kutatás számára. Elmondhatjuk, hogy a könyv megjelenése óta eltelt 27 évben jó néhány tudományos feladvány alapos kutatás tárgya lett. Hogy csak néhányat említsek: az aszimmetrikus információ, a vállalatok játékelméleti leírása, a munkaerő-piaci alku, a kormányzat és a jogrendszer szerepe, a nem teljes (incomplete) szerződések. Elégedett vagy elégedettebb vagy a közgazdaságtudomány jelenlegi állapotával?*

– Ez érdekes felvetés, de mielőtt válaszolnék rá, még egy tételt hozzátennék a listához: napjainkban komoly érdeklődés van az Anti-equilibriumban felvetett kérdések egyike, a gazdaság nem walrasi állapotai iránt.

Nos, valóban elégedettebb vagyok. A könyv írása idején úgy láttam, hogy a neoklasszikus gondolkodásmód kényszerzubbonyként viselkedik, és hogy nem kevesebbre, mint forradalomra lenne szükség ahhoz, hogy kiszabaduljunk belőle. Az élet azonban e tekintetben megcáfolt: több eredmény született evolúciós úton, mint gondoltam.

Ezen a ponton engedjél meg nekem néhány szubjektív megjegyzést. Szeretnék teljesen őszinte lenni. Mint közgazdász, örömmel látom azt a fejlődést, amelyet az imént felsorolt témák kutatása hozott. Mint a könyv szerzője azonban némi keserűséget érzek, mert

írásom kevés figyelmet keltett. Arrow és Koopmans az elsők és majdhogynem az utolsók voltak, akik értékelték a művemet, az Anti-equilibrium azután valahogy eltűnt.

– Szerintem nagyon is hatásos könyv volt. Az én hazámban, Franciaországban egyike volt azoknak a könyveknek, amelyet valamennyien elolvastunk. A közös tudás része lett, és mint ilyent, aztán alig említik. Azt hiszem, más elgondolások is jutottak már ilyen sorsra. Ez talán a siker jele.

– Talán tényleg az, talán nem, nem tudom. Bárhogyan van is, úgy tűnik, hogy a lényeges kérdések kimondása nem hoz elismerést az embernek, legalábbis a mi szakmánkban nem. Ennek ellenére változatlanul szilárdan hiszem, hogy a kérdésfeltevés, még akkor is, ha esetleg nem tudunk konstruktív választ adni rá, a kutatási folyamat nagyon fontos része.

– Idevág az a kérdés, hogy hogyan helyezed el magad a nyugati közgazdaságtan főáramához képest. Változott-e a felfogásod ebben 1986 után, vagyis amióta a Harvardon vállalt tanárságod révén a főáram közelében tevékenykedsz?

– Dióhéjban azt mondhatnám, hogy félig benne vagyok a főáramban, félig kívül helyezkedem el. Nézetem szerint a társadalomtudomány nem igaz és pontos állítások gyűjteménye a világról, hanem megismerési folyamat. Szerintem a közgazdaságtan főáramának és különösen a szigorú, formalizált neoklasszikus elméleteknek lényeges, de azért korlátozott szerepe van ebben a folyamatban. A megismerési folyamatot durván három részre osztanám: először valaki felfedez egy problémát, és elkezdi a megoldását többé-kevésbé a józan esze és intuíciója segítségével. Ezután jön a középső szakasz, ahol belép a neoklasszikus elmélet és segít abban, hogy a valószínűleg még hozzátétőleges megértés egzakt feltevések, definíciók és tételek megfogalmazása révén pontosabbá váljon. A folyamat a harmadik szakasszal, az eredmények értelmezésével válik teljessé. Azt hiszem, hogy az, amit a közgazdaságtan főáramának hívunk, nagyon hasznos és hatékony a középső szakaszban, de nemigen használható az első és a harmadik szakaszban. Ezzel nem pusztán azt bírálom, amit a főáram közgazdászai írnak és publikálnak, hanem a bírálat többé-kevésbé arra is vonatkozik, ahogy fiatal és jövődő kollégáinkat oktatjuk. Nem tanítjuk meg őket az első és harmadik szakasz művelésére, ehelyett túl nagy hangsúlyt helyezünk a második szakaszra, és így intellektuálisan féloldalassá tesszük őket.

– Vitába szállnék ezzel. Egyrészt a közgazdaságtudomány hagyománya, hogy az első fázis a magánzsféránkban zajlik, és a második a publikus. Másrészt manapság egyre inkább rendszerré válik, hogy a harmadik lépést is megtesszük.

– Csak részben értek egyet az imént mondottakkal. A helyes kérdésfeltevés, valamint a józan ész több-kevesebb haszonnal való alkalmazhatósága nem magánügy. Ha a kutató elméjét a kutatás korai, éretlen szakaszában a technikai részletek kötik le, és nem marad elég hely a probléma másokkal való kötetlen és nyílt megvitatásának, akkor a gondolkodás erőteljesen korlátozott. A későbbiekben bizonyosan beszélünk majd a posztkommunista átalakulás kérdéséről, de hadd szaladjak itt előre, hogy példaként hozhassam e területet. Ott volt az a híres vita, hogy vajon a sokterápia, azaz az „Ősrobbanás” (*Big Bang*), vagy a fokozatosság-e a helyes és sikeres módja a gazdaság átalakításának. Nos, ha ma elolvassuk az idevágó irodalmat, ragyogó elméleti cikkeket találunk, amelyek az „Ősrobbanás” tételét igazolják. Ugyanakkor van egy csomó, hasonlóan meggyőző írás, amelyek a fokozatosságot mutatják be üdvözítő megoldásnak. És akkor mi van?

Végeredményben a kontextustól függ, hogy valamely jelenséget hogyan kell értelmeznünk. Mégsem tanítjuk meg a diákjainkat arra, hogy az iskolában tanult tételeket és állításokat összefüggéseikben vizsgálják. Ezért kellett azoknak a nyugati közgazdászoknak, akik a rendszerváltozás után tanácsadókként keresték fel Kelet-Európát vagy Oroszországot, a helyszínen rádöbenniük, hogy minden a körülményektől függ; ebben az értelemben a különben nagyon jól felkészült közgazdászok felkészületlennek bizonyul-

tak. Eszközök között nem volt ott a politikatudomány, a szociológia, a pszichológia, a történelem mélyebb ismerete. Nem kell ugyanis e tárgyakból különösebb ismereteket szereznem ahhoz, hogy például a Harvardon vagy az M. I. T.-n a jelölt megszerezze a Ph. D. fokozatot. A maga helyén semmi baj sincs a neoklasszikus elmélettel. Működőképes kutatási programot biztosít. De az elme pallérozásában egyoldalú és korlátolt eszköz.

– *Lépjünk tovább. 1980-ban megjelent A hiány című könyv. Azok után, hogy kiátkoztak a Túlzott központosítás miatt, hogy a matematikai tervezés és az Anti-equilibrium témájához fordultál, mi késztetett arra intellektuálisan és politikailag, hogy ismét a szocialista rendszer problémáiról írjál? Már volt szó erről, de kifejtenéd bővebben is?*

– Igen, kétségtelen, hogy az évek során változott az érdeklődésem. Ugyanakkor munkáimban folyamatosság is volt, mivel kitartónak bizonyult érdeklődésem a tartós nem walrasi állapotok, különösen a szocialista típusú hiánygazdaság, illetve az eladók piaca iránt. Az Anti-equilibriumban is tárgyaltam az idevágó kérdéseket, a könyv terjedelmének körülbelül a harmadát az eladók és a vevők piacának összevetése teszi ki. 1972-ben megírtam egy másik könyvet, az Erőltetett vagy harmonikus növekedést, amely a sztálinista növekedési mód kritikája volt: benne a kiegyensúlyozatlan növekedés elleni érveimet sorakoztattam fel. Tehát igazad van abban, hogy az évek múltával valóban politikailag érzékenyebb témákra tértem rá.

Ennek többféle oka volt. Legelőször is Magyarország lassan olyan útra tért, amely némileg kitérítette a szólásszabadság korlátait. Egy másik ok növekvő nemzetközi hírnevem volt, amely elsősorban a matematikai közgazdaságtan és a matematikai tervezés területén végzett munkáimnak tulajdonítható. Ez nagyobb teret biztosított az itthoni manőverezéshez. Az volt az elvem, hogy ha érzékeltem valahol a korlátot, akkor 20 százalékkal megpróbáltam meghaladni. A Magyarországon érvényesülő tendenciának megfelelően a korlátok lassan tágultak, de ezeken a határokon is megpróbáltam túlmenni. Ez a stratégia lehetővé tette számomra, hogy könyveimben feltárjam a rendszer szisztematikus hibáit, és mégse bolygassak bizonyos politikai tabukat.

– *Említetted korábban, hogy 1956-ban vagy 1957-ben elbocsátottak állásodból. Visszatérhettél-e később abba az állásba?*

– Igen, visszavettek. A történet pikantériája, hogy ugyanaz az igazgató hívott vissza a Közgazdaságtudományi Intézetbe, aki 1956 októbere előtt ünnepelt engem, majd '56 után elítélt és elbocsátott. Tehát visszatértem. Ugyancsak tipikus eseménysorok a következők. Előbb voltam az Amerikai és a Brit Akadémia tagja, mint a Magyar Tudományos Akadémiáé. Előbb hívtak meg vendégprofesszornak a Stanford és a Yale egyetemre, mint a budapesti Közgazdaságtudományi Egyetemre, ahol rendes professzori státust sosem ajánlottak fel nekem. A Magyarországon uralkodó rezsím azonban figyelemmel kísérte a sorsomat, tudtak a külföldi elismerésről és hírnévről, ami tágitotta lehetőségeimet az írást tekintve.

– *Az általad említett tabuk a kommunista párt szerepével kapcsolatosak?*

– Magyarországon négy tabu volt. (A Szovjetunióban és Csehszlovákiában jóval több.) Először, nem lehetett megkérdőjelezni az országnak a Varsói Szerződéshez való tartozását, továbbá a Szovjetunióhoz való viszonyát; másodsor, nem lehetett vita tárgya a kommunista párt hatalmi monopóliuma; harmadszor, nem lehetett elvetni az állami tulajdon dominanciáját; és negyedszer, nem lehetett Marx nézeteit közvetlenül bírálni, vele kapcsolatban bármilyen komolyabb kritikának hangot adni. A magyarországi helyzetnek előnye volt a szovjetunióbeli vagy csehszlovákiaival szemben, hogy nem kívánták meg, hogy az emberek – tényleges nézeteikkel szemben – hűségnyilatkozatokat fogalmazzanak meg; csak ezt a négy kérdéskört kellett kerülni.

Az embereknek azonban nehéz személyes döntéseket kellett hozniuk életstratégiájukról. Ezt azért említtem, mert ma egyáltalán nem nyilvánvaló. Az egyik választási lehető-

ség az illegalitás volt, szamizdatok írása, félretéve a tabukat. Néhány barátom így tett, és én csodáltam őket a kockázat hősiessége miatt. E stratégia ára annak a lehetőségnek a feladása volt, hogy az íráskor széles olvasóközönséghez juthassanak el. Egy másik lehetőség az ország elhagyása volt. Én ezektől eltérő utat követtem, hasonlóan a magyar értelmiség egy részéhez: legálisan, de némileg visszafogottan publikáltam a nézeteimet. Ez sem volt kockázat nélküli, például egy esetleges sztálinista restauráció esetén elbocsátáshoz, sőt letartóztatáshoz is vezethetett volna. Az adott politikai körülmények között azonban bizonyosan kevesebb kockázatot jelentett. Az általam alkalmazott stratégia igencsak nehéz döntésekkel járt: azt jelentette, hogy bizonyos nézeteimről, elképzeléseimről hallgatom. Hazudni soha nem hazudtam. Mindig igazat írtam, vagy azt, amit igaznak gondoltam, de szándékosan nem írtam meg a teljes igazságot. Reméltem, és azt hiszem, nem alaptalanul, hogy sokan képesek lesznek a sorok között olvasni, vagy bizonyos következtetéseket levonni. Még bizonyos utalásokkal is megpróbálkoztam, azt hiszem, sikeresen.

A hiányt Svédországban írtam, ahol rendszeres erdei sétáink közben hosszú beszélgetéseket folytattunk a feleségemmel arról, milyen fejezeteket nem kell tartalmaznia a könyvnek, hogyan kell végződnie és a többi. Aki az Előszót gondosan elolvassa, megtalálja benne azoknak a témáknak a listáját, amelyeket szándékosan hagytam ki a tárgyalásból, beleértve a kommunista párt és az állami tulajdon monopóliumát. Üzenetem az olvasónak a következő volt: „Tudom, hogy jó egynéhány dolog igényelne még elemzést. Legyenek ezek a ti házi feladataitok.” Valódi büszkeséggel tölt el az a tény, hogy 1990 után, például Kínában, Oroszországban és Lengyelországban is, sok olvasó mondta el nekem: követni tudtak, és megértették, amit mondani próbáltam.

– *Ha összegezned kellene A hiány legfőbb újdonságát a közgazdasági gondolkodás számára, a „puha költségvetési korlátot” emelnéd-e ki? Most, amikor az államszocializmus mint gazdasági rendszer gyakorlatilag eltűnt, mi a puha költségvetési korlát relevanciája? Hogyan lehet általános fogalomként jellemezni?*

– Szeretném két részre osztani a kérdéset. Azzal kezdtem, miben összegezném A hiány újdonságát, és aztán azonnal a puha költségvetési korlátra tértem át. Abban az időben a kelet-európai, orosz vagy kínai olvasók nem a puha költségvetési korlátot tekintették A hiány fő mondanivalójának. Számukra a könyv legfontosabb üzenete a következő volt: a szocializmus diszfunkcionális tulajdonságai rendszerspecifikusak. Ezt azért szeretném különösen hangsúlyozni ebben az interjúban, mert mondanivalóm meglehetősen elszigetelt engem azoktól a reformerektől, akik a szocialista rendszer kis változtatásain munkálkodtak. Ebben az értelemben a könyv forradalmi, hiszen arra a következtetésre jut, hogy a kozmetikázások és felszíni reformok nem lehetnek eredményesek. Ahhoz, hogy a diszfunkcionális tulajdonságoktól megszabaduljunk, az egész rendszert kell megváltoztatni. Ez a könyv legfőbb újdonsága, aminek, úgy hiszem, nagy hatása volt: az üzenet célba ért. A szocialista országok polgárait nem annyira a puha költségvetési korlát érdekelte, az ő érdeklődésüket a fent említett következtetés központba állítása keltette fel. Emiatt ért meg a könyv három kiadást Magyarországon, kelt el belőle Kínában százezer és a Szovjetunióban nyolcvanezer példány.

– *Több példányban kelt el, mint egyes detektívregények?*

– Igen. A detektívregényekért viszont több honoráriumot fizetnek. A százezer példány után egy fillért sem kaptam a kínai kiadótól, csak egy szép levelet, amelyben tudatják velem, hogy könyvem elnyerte „az év tudományos bestsellere” címet. A Szovjetunióból elhanyagolható összegű honoráriumot kaptam. Azt ilyen ügyekben azonban nem az anyagi elismerés számít, hanem az az intellektuális és politikai hatás, amit az ember elért. Boldog voltam, hogy a gondolataim ilyen sok emberhez eljutottak.

A puha költségvetési korlát fogalma jóval erősebb hatást gyakorolt a szakma nyugati képviselőire, mint a keletiekre. Valami olyasmit fogalmaz meg, ami összhangban van a

neoklasszikus szemlélettel, ugyanakkor azonban egy kicsit kilóg belőle, és továbbhalad. Azt gondolom, ezért volt hatása, és ezért használják ma is. De talán voltak a munkásságomban más, hasonlóan fontos eredmények is, amelyek azért nem keltettek erős szakmai visszhangot, mert nem építettem fel azt a hidat, ami gondolkodásomat a standard neoklasszikus gondolkodáshoz kapcsolta volna.

Kérdésed második részére azt válaszolom, hogy a puha költségvetési korlát nem csak a szocializmusra jellemző, habár igaz, hogy ott – különösen a piaci reformok bevezetése után, amikor a rendszer nyereségorientáltabbá, lazábbá válik – domináns a jelenléte. Sajnálatos ugyanakkor, hogy a fogalom általános érvényessége nem eléggé ismert. Nézetem szerint a nem szocialista piacgazdaságban is sok olyan jelenség van, amely analóg a puha költségvetési korlát szindrómával. Egy, az LSE-n tanító korábbi diákom, Chenggang Xu éppen most ír egy cikket, amelyben a kelet-ázsiai válságot elemzi, és e fogalom felhasználásával magyarázza az ottani helyzetet. A kormányok, a bankok és a vállalatok közötti kapcsolat a puha költségvetési szindróma jeleit mutatja. Az IMF konzolidálja Japán, Dél-Korea és Indonézia felelőtlen kölcsönfelvevőit – túl nagyok ugyanis ahhoz, hogy bukni hagyják őket –, és engem megint csak a puha költségvetési korlátra emlékeztet. Ebben az értelemben mindenképpen sokfelé érvényesnek találom a fogalmat: az egészségügyi szektorban, az iparban és bárhol, ahol az állam, valamint a pénzügyi és a termelési szektor összefonódik.

– *Úgy gondolom, hogy a puha költségvetési korlát fogalmának elfogadása sokkal szélesebb körű, mint az elmondásodból kitetszik. Tényleg használják az ázsiai válság leírására. Érdekelne még, hogy miként látod munkáid hatását a kommunista blokkon belül, egyrészt az átmenet előtti reformokra, másrészt az átmenet során?*

– Úgy vélem, hogy a szocialista országok vezető reformereinek nagy része olvasta a Túlzott központositást, és a könyvnek volt bizonyos hatása a gondolkodásukra. A későbbiekben a reformerek tanulmányozták az 1968-as magyar gazdasági reformot is. Kína például hetvenes évekbeli reformjai modelljének tekintette. Ily módon közvetve biztosan volt hatásom a reformfolyamatra. Mint minden szellemi területen, itt is nehéz elkülöníteni a saját hatást másokétól, ezért nem tudom megmondani, mekkora is lehetett a befolyásom.

Ez a hatás azonban mindenképp csak hosszas késéssel érvényesült, tíz vagy akár húsz évvel is a Túlzott központositás közreadása után. Addigra, amikor a piaci szocializmus reformja nekilendült Magyarországon, majd Kínában, Lengyelországban és a Szovjetunióban, én már feladtam a piaci szocializmus elképzelését. Nagyon kritikussá váltam vele szemben, a szocializmus megreformálhatóságának korlátait hangsúlyozva. Ebben a szellemben írtam meg cikkeimet a magyarországi reformról, de ami fontosabb, ezt a következtetést vonhatta le az olvasó A hiány című könyvemből. Az egyik barátom a reformról alkotott effajta vélekedést „reformfanyalgásnak” nevezte el. A hetvenes, nyolcvanas években ez a szkeptikus hozzáállás gyorsan terjedt Kelet-Európában; erősödött az a meggyőződés, hogy a részleges reformok nem elegendők. Azt hiszem, hogy munkámnak volt szerepe ebben a felismerésben.

– *Az 1992-ben publikált A szocialista rendszerből nem derül ki, hogy az összeomlás „forgatókönyvéből” mennyit jószóltál meg az esemény előtt, és mennyiben utólagos a magyarázatod? Feltételezted azt a típusú átmenetet, ami ténylegesen bekövetkezett?*

– Először hadd mondjak néhány szót a könyvről, és azután rátérek a jó és rossz prognózisok kérdésére. A szocialista rendszer kísérlet arra, hogy a rendszert a maga teljességében leírjam. Ez nem triviális célkitűzés, mert a legtöbb könyv a társadalmi rendszereknek csak az egyik vagy a másik oldalára tér ki. Az effajta „rendszerparadigma” nagy úttörője természetesen Marx Károly volt A tőke megírásával.

– *És Schumpeter?*

– Schumpeter munkája, a vállalkozókról és az alkotó rombolásról alkotott dinamikus képe nagyon nagy hatással volt rám. Valóban írt egy olyan könyvet, a Kapitalizmus, szocializmus és demokráciát, amelyben átfogó elemzést kívánt adni a két rendszerről. Ez a két könyv, és mások, például Mises és Hayek néhány munkája azonban meglehetősen kivételesek. A gazdasági rendszereket leíró tipikus amerikai tankönyv nem azzal az ambícióval közelíti meg a kapitalizmust, amivel én a szocializmust. Egy ilyen tankönyv nem nyújtja a kapitalizmus általános modelljét, a politikai, ideológiai és társadalmi szféra leírását is beleértve.

– *Vagyis nem interdiszciplináris.*

– Úgy van. Azzal a szándékkal írtam a könyvet, hogy a politikai struktúra, az ideológia, a tulajdonviszonyok, a különböző szereplők tipikus viselkedése közötti kölcsönhatást és kölcsönös függést, röviden szólva a rendszerjellemzőket megragadjam. És hogy megmutassam a rendszer dinamikáját is.

Bár a könyvön csak 1986–1987-ben kezdtem el dolgozni, fő gondolatai és szerkezete már régóta készen volt a fejemben. Az én elemzésem – másokéval szemben – a szocializmusról azt mondta, hogy a foltozgatás jellegű reformok nem fogják megerősíteni a rendszert, ellenkezőleg, tovább gyengítik. A könyv középpontjában az az elképzelés állt, hogy megmutassam: a klasszikus sztálinista rendszer súlyosan elnyomó jellege és brutalitása mellett is koherens volt, miközben a rendszer puhább, félig-meddig megreformált, Gorbacsov-típusú változata inkoherens, és ezért elkerülhetetlen az eróziója. Ezt a fölbomlást előreláttam. Amit nem láttam előre, az az erózió sebessége, és a pusztulás bekövetkezésének pontos időpontja volt. Be kell vallanom, hogy az 1989–1990-es események számomra igazi meglepetést jelentettek. Nem számítottam a szovjet típusú rendszer ilyen korai összeomlására: a történetek messze meghaladták a várakozásaimat.

A nyolcvanas évek végére teljesen világossá vált, hogy a rendszer magyarországi változata a gyors felbomlás állapotát mutatja. Az 1956-os Budapest és 1968-as Prága emléke bennem azonban még igen élénk volt, és nem hiszem, hogy alaptalan lett volna a félelmem az orosz beavatkozástól. Az orosz tankok bizonyára ismét képesek lettek volna megtenni a dolgukat, ahogy az '56-ban és '68-ban történt. Ezért a döntő kérdés a szovjet-unióbeli változás mértéke volt, nem a kelet-európaié. Megismétlem: nem gondoltam volna, hogy a rendszer Gorbacsovval kezdődő eróziója ilyen gyors lesz.

– *Számítottál-e arra, hogy a rendszerváltozás utáni Magyarország nem fog jobb teljesítményt nyújtani, mint a Cseh Köztársaság vagy Lengyelország? Mit gondolsz most erről, meg tudod-e magyarázni, hogy miért nem? Segítséget jelentettek-e Magyarország számára a korábbi reformok a rendszerváltozás után?*

– A magam részéről nem hiszem, hogy egy egydimenziós skálán lemérhető, ki teljesít jobban. Amikor országelemzéseket végzünk, először is a kiinduló állapotokat kell felmérnünk, mert a változásokot ehhez képest értékelhetjük. A szocialista rendszer című könyvemben is rámutattam már, hogy a reformországok makrogazdasági helyzete sokkal rosszabb volt, mint azoké, amelyek nem vezettek be reformokat. Az ok egyszerű: a magyar vezetés népszerű intézkedésekkel próbálta fenntartani, illetve visszanyerni az emberek rendszer iránti bizalmát. A piaci szocialista reformok bevezetése azonnal makrofeszültségeket generál: magas lesz az infláció, nő a költségvetési hiány és a hitelek iránti túlkereslet, kedvezőtlenül alakul a kereskedelmi mérleg és az adósság mértéktelenül megugrik. Magyarország és Csehszlovákia összehasonlítása jó példa erre. A viszonylag liberális, reformokat végrehajtó Magyarországon volt a legmagasabb az egy főre jutó adósság a szocialista országok között. A mi országunk biztosította polgárainak a legnagyobb mértékű jóléti szolgáltatásokat, ezért megnövekedtek a jóléti kiadások, ami sok pénzügyi transzferrel járt. Egy 1992-es cikkemben Magyarországot koraszülött jóléti államnak neveztem, mivel az ország szegénysége ellenére a jóléti kiadások százalékos mértéke majdnem akkora volt, mint Svédor-

szágban. Ettől a makrogazdasági mutatók még kedvezőtlenebbek lettek. Ugyanakkor Cseh-szlovákia sokkal keményebb elnyomást megvalósító vezetője, Gustav Husak elég erős volt ahhoz, hogy ellenálljon a reformkísértésnek.

Így hát a mérleg bizonyos értelemben negatív volt: minél tovább jutottak a reformok, annál rosszabb volt az 1989–1990-es makrogazdasági helyzet. Ez azt jelenti, hogy Magyarország sokkal rosszabb starthelyzetből indult, mint a Cseh Köztársaság.

A másik oldalon a reformoknak pozitív öröksége is volt. Messzemenően kedvező következményekkel jártak a mikroszinten: igazi tulajdon, jól működő jogi infrastruktúra, olyan vállalatvezetési elit és munkásréteg, amelynek tagjai többé-kevésbé tudják, hogyan működik a piacgazdaság – mindez nagyban hozzájárult ahhoz, hogy Magyarország vonzó hely legyen a külföldi beruházások számára. Mindent összevéve azt mondhatjuk, hogy a gazdaság átalakítása nálunk jobban ment, mint máshol. Óvatosnak kell lenni tehát, amikor a változásokat értékeljük.

– *Fontos és nagyon érdekes ez az állítás, azaz hogy a makroörökség lehet rosszabb, miközben a mikroörökség jobb.*

– Igen, de ez csak akkor tűnik fel, ha több mutatót hasonlítunk össze, olyanokat, mint például a tulajdonosi szerkezet átalakulása, a technológiai fejlődés, a külföldi tőke és know-how beáramlása stb.

– *Lehetséges-e, hogy ahol az átmenet előtt puhább a költségvetési korlát, ott az átmenet után is az?*

– Folytassuk Magyarország és a Cseh Köztársaság összehasonlítását! A költségvetési korlát keményítésében Magyarország sokkal szigorúbb volt: ez volt az első ország a régióban, amely valóban szigorú csódtörvényt alkotott, ami a szintén nyugati típusú számviteli és banki törvényekkel együtt vállalatok tömeges felszámolásához vezetett. Ez bizonyosan sokat javított a termelékenységen, de a munkanélküliséget is növelte. Megkérdezhetjük, hogy most akkor pozitív vagy negatív jelenséggel állunk-e szemben. A Cseh Köztársaságban az alacsony munkanélküliségi rátát mindenestre nagy ünneplés övezte. Én azonban nem vagyok bizonyos benne, hogy egy posztszocialista gazdaságban önmagában az alacsony munkanélküliség erény lenne.

– *Én sem. Hogyan látod az átmenet közgazdasági kutatásának helyzetét? Megtalálták-e azonnal a jó kérdéseket?*

– Az átmenettel foglalkozó nyugati közgazdászok kérdései helytállóak voltak, a kutatásra kerülő kérdések listája viszont nem volt teljes. Nem is annyira a kérdésekkel, sokkal inkább a válaszokkal van gond. A megoldások esetenként túlzottan leegyszerűsítettek voltak, és gyakran a politikai és társadalmi összefüggések érintése nélkül fogalmazódtak meg, pedig a körülmények gondos elemzése segíthetett volna eldönteni, hogy melyik javaslat jó vagy rossz, melyik hangzik el időben, melyik elavult már.

– *A tapasztalatokból gyorsan tanultak-e, látványosan javultak-e az elemzések, mondjuk, 1990 és 1992–1993 között?*

– Nem volt gyors javulás, mégpedig sok okból nem. Az első ok, hogy sokan azért jöttek, mert úgy gondolták, ez most a sikk: nosza, menjünk valamelyik kelet-európai országba tanácsokat adni. Tehát jöttek – aztán mentek. Viszonylag kevesen maradtak hűek eredeti érdeklődésükhöz és lelkesedésükhöz, és váltak a téma valódi szakértőivé. Nem hiszem, hogy túl sok ilyen ember akadt, leszámítva a Világbank és a Valutaalap munkatársait, akiknek szintén megvoltak a maguk gondjai. Először is itt van a beosztások változtatásának fura gyakorlata, azaz, ha valaki a posztszocialista átmenet szakértőjévé válik, továbbküldik, mondjuk, Kenyába vagy Kolumbiába, ami igazán nehézzé teszi az elmélyült munkát. Másodszor, a szakértők kényes politikai helyzetben vannak. Azt várják tőlük, hogy politika- és értékmentes technokraták legyenek, miközben a megol-

dandó kérdések definíció szerint át vannak itatva politikával: javaslataik nyíltan vagy rejtetten értékítéleteket tartalmaznak.

– *A szocialista rendszert ismerő szakemberek – a nyugatiakra és keletiekre egyaránt gondolok – véleményed szerint fel tudták-e használni tudásukat az átmenet megértésében és segítésében?*

– Kelet-Európa és a volt Szovjetunió legtöbb közgazdásza felkészületlen volt arra, hogy az átmenet által felvetett problémákkal foglalkozzék. Az egész régiót tekintve elmondhatjuk ezt. Magyarország és Lengyelország valószínűleg egy kicsit jobb helyzetben volt, mert ebben a két országban a fiatalok már az átmenetet megelőzően is elég tisztességes közgazdasági képzésben részesülhettek. De sokan, akik ma különböző pozíciókat töltenek be, felkészületlenek jelenlegi feladataikra. Míg a nyugati közgazdászok többsége nem érti az átmenet országainak politikai és társadalmi viszonyait, addig a kelet-európaiak nagy része nem ért a közgazdaságtanhoz, ami valószínűleg még rosszabb. (Abban sem vagyok biztos, hogy a politikához és a társadalmi kérdésekhez értenek.) Vannak közöttük nagyon okosak, akiknek jó az intuíciójuk, van józan eszük, továbbá igen nagy – a szocialista rendszerben, illetve a félig piaci gazdaságban szerzett – vezetési gyakorlatuk van, de többségük nem képzett közgazdász. Csak egy kis csoportjuk végzett komoly közgazdasági tanulmányokat valamelyik nyugati egyetemen. A komoly közgazdasági háttérrel rendelkezők kutatnak, vagy egyetemi állásokat próbálnak szerezni különböző nyugati egyetemeken. Bizonyosan sok-sok évet vesz még igénybe, míg e tekintetben utolérjük a nyugati országokat.

Mindent összevéve, úgy gondolom, hogy a közgazdászok tudása mind Nyugaton, mind Keleten féloldalas. Ami azonban igazán elszomorít, az a következő: az együttes munka helyett a kölcsönös bizalmatlanság és az eszmecsere hiánya jellemzi a helyzetet. Az eddigiekben viszonylag kevés olyan munkacsoport jött létre, amelyben a tagok tudása kiegészíthette volna egymást. Az együttműködés e formáját minden lehetséges eszközzel elő kellene segíteni.

– *Mit gondolsz, tíz év múlva Közép-Európa ugyanolyan képet fog mutatni, mint Portugália vagy Olaszország, vagy a szocializmus politikai és gazdasági öröksége még jelentős tényező marad?*

– Bizonyos konvergenciával számolok, ezért úgy gondolom, hogy a különbség kisebb lesz. Ugyanakkor számolok azzal is, hogy a múlt nem tűnik el nyomtalanul, mint ahogy például a mai Japánban is fellelhető a múlt öröksége. Japán ma sem olyan, mint az Egyesült Államok vagy Anglia, és biztos, hogy egy latin-amerikai kapitalista ország különbözik egy muzulmán kapitalista országtól.

Kétfajta örökség, múltból származó tényező fennmaradásával számolok, bár talán egyre gyengülő mértékben. Az egyik az ideákat, értékeket, várokozásokat és társadalmi normákat érinti. A szóban forgó társadalmakban elég általános a jövedelmeket egyenlősítő elosztás ideája. Mélyen áthatja az emberek gondolkodását, ma is igencsak élő elképzelés. Erős ellenállás van például a jóléti állam megreformálásával szemben, habár bizonyos mértékig ez igaz a legtöbb nyugat-európai tradícióra is, például a német vagy az osztrák, sőt a francia vagy a svéd hagyományra is. A másik örökség az emberek kapcsolati hálójára. Amikor egy ország az arisztokrácia uralmát polgári társadalmi berendezkedéssel váltja fel, az arisztokratáknak azért megmaradnak a kapcsolatrendszereik. Szerintem a korábbi szocialista rezsim elitjéhez tartozók – tisztelet a kivételnek – a Kommunista Kiáltványt már rég elfelejtették, de még megvannak a barátaik a régi időkből. Jelenleg ezek a kapcsolatok még igen erősek mind az üzleti, mind a politikai és a kulturális életben. Azok az emberek, akik ismerték egymást a régi rendszerben, pontosan tudják, hogy ki barát, és ki ellenség – ez nem változik meg egykettőre. Tíz év viszonylag rövid idő, tedd fel ezt a kérdést húsz vagy harminc év múlva.

– *Úgy tűnik, hogy sok ilyen ember igen jó teljesítményt nyújt az új szerepben.*

– Igen, van természetes kiválasztódás: ha valaki alkalmatlan a szerepre, akkor nem elég annyi, hogy a barátai támogatják, akkor nyugdíjba kell mennie, vagy meg kell elégednie egy közepes állással. De ha megvannak a megfelelő barátai, és vannak képességei, van tehetsége, akkor tud váltani. Nem kétséges azonban, hogy a posztszocialista rendszerek – miközben megkülönböztető vonásaik, viselkedési mintáik még sokáig fennmaradnak – „normális” kapitalista országokká válnak.

Fordította: **Szabó Judit**